

© Copyright 2011 Uitgeverij Lambo bv Arnhem

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeveelvoudigd, opgeslagen in een automatisch gegevensbestand of openbaar gemaakt in enige vorm of wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, digitaal door fotokopieën of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Affecten, emoties en expressie

Dit artikel gaat over de affecten- en humeurenleer van de oude Grieken en Romeinen, over de humor volgens van Descartes, de emoties volgens Le Brun, de verpreutsing in de zeventiende eeuw, en de emotie en expressie in muziek in de Gouden Eeuw in de Nederlanden.

1. Affecten- en humeurenleer

Sinds de klassieke oudheid heeft de retorica een belangrijke plaats gehad in de filosofie en stond ze vanaf de Middeleeuwen als schoolvak op het rooster. De retorica ging over de kunst van het spreken, de welsprekendheid, de kunst om iemand met argumenten te overtuigen. Deze verstandelijke vaardigheid van het woord kon aangeleerd worden en diende ook om de emoties de baas te blijven of om ze zorgvuldig in te zetten bij het overtuigingsspel.

Plato en Aristoteles

De Griekse wijsgeren **Plato** en **Aristoteles** (384 – 322 v.Chr.) maakten al studie van emoties. De Platoonse visie heeft door de eeuwen heen gezorgd voor kunstverboden en censuur. De opvatting van Aristoteles heeft zijn weg gevonden in de therapeutische en ontspanningfunctie van kunst. Verbod op amorele boeken, muziek, dans, toneelvoorstellingen, filmcensuur, violence chip kunnen met deze opvattingen in verband worden gebracht. Maar ook ontspanning door bij muziek en lekker uit je dak te gaan bij dans. Aristoteles zag verbanden tussen de vier lichaamsvochten en de emoties. Zwarte gal bijvoorbeeld is een belangrijk lichaamssap als het gaat om melancholie. De zwarte gal is van nature in ons lichaam, maar ze komt altijd voor in een bepaalde mengverhouding van warm en koud. Als de zwarte gal koud is ben je neerslachtig, en als ze warm is ga je juist zingend en fluitend door het leven. Daarom zijn kinderen opgewekt en ouderen neerslachtig, aldus Aristoteles.

Claudius Galenus

Galenus (130 – ca. 190) was na **Hippocrates** de grootste en bekendste geneesheer van de Oudheid. In 157 ging hij naar Rome en werd daar lijfarts van keizer **Marcus Aurelius**. Hij schreef veel studies over o.a. anatomie, fysiologie en geneeskunst. Hij vatte veel bestaande en nieuwe kennis van Aristoteles samen in een allesomvattend systeem dat de medische wetenschap eeuwenlang heeft beheerst. Niet voor niets kreeg hij de bijnaam Divinus Galenus. Hij verkondigde o.a. de leer van de lichaamssappen (bloed, slijm, gele gal en zwarte gal), die tot in de zeventiende eeuw grote invloed had op het denken over de werking van het temperament. Hij liet die vier levenssappen corresponderen met de temperamenten: bloed: sanguinische type (levendig, opgewekt, vurig); slijm: melancholische type (somber, pessimistisch); gele gal: flegmatische type (traag, onbewogen); zwarte gal: cholerische type (heftig, prikkelbaar, opvliegend).

Op basis van de uitgangspunten van Galenus kende men sinds de Middeleeuwen de 'humeurenleer'. Wie veel bloed had, was een sanguinisch type. Iemand met veel gele gal was een galachtige. Wie veel zwarte gal bezat was melancholisch en degenen met veel slijm (flegma) waren flegmatisch. Bloed en gele gal hadden warmte als eigenschap. De twee andere vochten waren koud. De warme types, vooral het sanguinische, waren lachgrage mensen; de anderen moesten oppassen niet in het ongeluk te raken. Volgens de Italiaanse astroloog en priester **Damasceno** kon je de vier typen gemakkelijk onderscheiden door de manier waarop ze lachten: hi, hi, hi was de lach van melancholici, he, he, he van galachtigen, ha, ha, ha van flegmatici en ho, ho, ho van sanguinici!

Lachen als medicijn

Deze leer had veel gevolgen voor de medische behandeling van mensen. Wie doorschoot in de

eigenschappen van zijn type, moest worden behandeld. Zo kon het voorkomen dat een sanguinicus, die mild, verliefd, vrolijk en lachend was, door overdreven vrolijkheid 'zot' werd. Het was dan zaak hem te behandelen en dat kon door hem bloot te stellen aan kou, dus aan melancholie of aan rust. (Hij kon bijvoorbeeld een tragedie gaan bezoeken.) Flegmatici en melancholici moesten ter genezing juist worden 'opgewarmd'; zij waren immers koud van gesteldheid. Vandaar dat zij dikwijls kregen opgelegd naar kluchten en blijspelen te gaan, om het lachen te stimuleren en zo meer bloed in het lichaam te krijgen. Vooral geleerden en kunstenaars liepen de kans melancholisch te worden, vanwege gebrek aan beweging nam de concentratie van kou en melancholisch vocht (zwarte gal) toe. Ook politici waren vaak melancholisch, omdat zij veel energie staken in hun publieke taken. Als je dacht dat kluchten dus bedoeld waren voor het gewone volk, zit je ernaast. Ook de elite kon zonder schaamte de kluchten bekijken; sterker nog, het was een zeer gezonde bezigheid. De humeurenleer werd overigens na 1660 steeds meer betwijfeld.

2. Descartes: waarom mensen lachen

In de zeventiende eeuw werden er ook pogingen gedaan om het emotionele leven van mens wetenschappelijk te onderzoeken. Onder andere door de filosoof **Descartes**, die in zijn essay '*Traite des passions des l'ame*', waarvan in 1659 tien jaar later een Nederlandse vertaling verscheen, en waarin hij o.a. over de lichamelijke werking van lachen schreef. Descartes onderscheidde zes soorten affecten of hartstochten: verwondering, liefde, haat, verlangen, vreugde en treurnis. Tussen deze emoties waren oneindig veel nuances en mengvormen mogelijk. Volgens hem was de hoeveelheid bloed die via de slagader uit de rechterkamer van het hart stroomt verantwoordelijk voor het lachen. Dat bloed zou de longen plots en herhaaldelijk opblazen, zodat de hoeveelheid lucht die zich daarin bevond door de strot onstuimig naar buiten werd gedreven, wat een onduidelijk en ploffend geluid veroorzaakte. Zowel die uitzettende longen als de geloste lucht brachten de spieren van het diafragma, van de borst en van de keel in beweging, zodat tenslotte ook de gezichtsspieren reageerden. De lach was alleen natuurlijk als er vreugde mee gemoeid was, maar: die vreugde moest dan wel vermengd zijn met verwondering of met haat. Pure vreugde liet de longen namelijk volstromen met bloed, waardoor ze niet meer konden zwellen. Verwondering liet het bloed eerst naar de rechterhartklep stromen, zodat het daarna naar de longen kon vertrekken. En haat liet bloed van de milt naar het hart stromen, met de zelfde gevolgen voor de longen. Er werd dus vooral gelachen om dingen die tegelijk een beetje pijnlijk waren: leedvermaak en onderbroekenlol dus.

3. Emoties volgens Le Brun

Een van de oprichters van de koninklijke Academie voor Schilder- en Beeldhouwkunst was de schilder **Charles Le Brun**. Hij greep terug op de temperamentenleer van Galenus: *"De hersenen kunnen alleen energiestromen krijgen door het bloed dat voortdurend door het hart stroomt en daar wordt veranderden gezuiverd, zodat het een bepaalde vloeistof produceert die naar de hersenen wordt getransporteerd."* Le Brun leverde als 'peintre du roi' theoretische bijdragen over kunst in zijn zogenaamde lezingen (conferences). Een van deze lezingen ging over de gelaatsuitdrukkingen. Daarin stelde hij: *"Expressie is naar mijn mening een onge Kunststelde en natuurlijke gelijkenis (natuurgetrouw) van de zaken die moeten worden voorgesteld. Ze is onontbeerlijk en doet zich voor in alle aspecten van de schilderkunst. Een schilderij kan niet volmaakt zijn zonder expressie. Expressie markeert het ware karakter van ieder ding. Hierdoor kan de aard van lichamen onderscheiden worden; de figuren lijken te bewegen en wat is voorgewend lijkt de waarheid. Expressie zit zowel in de kleur als in de tekening en ze moet ook aanwezig zijn in de weergave van landschappen en in de ordening van de figuren. Expressie is ook een onderdeel dat de emoties van de ziel laat zien en de effecten van de hartstochten zichtbaar maakt. (...) In de eerste plaats is hartstocht een emotie van de ziel, die ligt in het gevoelsgebied van het lichaam. Zij jaagt na wat de ziel denkt dat goed voor hem is en ontvlucht wat hij slecht vindt; wat de passie veroorzaakt in de ziel roept gewoonlijk activiteit op in het lichaam. Daar het dus waar is dat de meeste hartstochten van de ziel lichamelijke activiteit voortbrengen, zouden we moeten weten welke handelingen van het lichaam de hartstochten tot uitdrukking brengen en wat die handelingen zijn. Actie is niets anders dan de beweging van een lichaamsdeel en*

de verandering treedt alleen op door een verandering in de beweging van de spieren; spieren worden slechts in beweging gebracht door de zenuwuiteinden die over hen heen lopen. De zenuwen komen alleen in beweging door de energiestromen in de holten van de hersenen. Het is daarom de juiste plaats om iets te zeggen over de aard van deze hartstochten om ze beter te begrijpen, voordat we spreken over hun uiterlijke bewegingen.

Bewondering

Bewondering is de eerste en meest milde vorm van alle hartstochten.

eenvoudige bewondering

verbazing (eenvoudige emotie)

Zij veroorzaakt de minste verstoring van het hart. Het gezicht verandert ook weinig en als er al een verandering optreedt, zit die alleen in het optrekken van de wenkbrauwen, maar dit optrekken zal aan beide kanten even hoog zijn. Het oog zal iets wijder open zijn dan gewoonlijk, de pupil bewegingloos in het midden van de oogleden, gefixeerd op het object dat onze bewondering opwekt. De mond staat ook gedeeltelijk open, maar drukt niet meer spanning uit dan de andere delen van het gezicht. Deze hartstocht levert alleen een bewegingsspanning op, zodat de ziel tijd krijgt om na te denken over wat hij moet doen en om zorgvuldig het object van zijn bewondering te beschouwen; want zelfs een zeldzaam en buitengewoon respect komt voort uit de aanvankelijk eenvoudige emotie van de bewondering.

Boosheid

Als boosheid bezit neemt van de ziel heeft hij die deze emotie ervaart, rode en gloeiende ogen, een heen en weer schietende en fonkelende pupil, beide wenkbrauwen nu eens omlaag, dan weer omhoog getrokken, diepe rimpels in het voorhoofd, rimpels tussen de ogen, wijdopen neusgaten, de lippen op elkaar geperst, de onderlip iets over de bovenlip, zodat de mondhoeken een beetje open blijven om een wrede en laatsdunkend lachje te vormen.

hevige emotie

Hij schijnt te knarsen met zijn tanden, zijn mond vult zich met speeksel zijn gezicht is gezwollen en bleek met rode vlekken, de aderen van zijn slapen, voorhoofd en nek zijn opgezwollen en puilen uit, zijn haar staat recht overeind. Wie deze hartstocht ervaart lijkt meer zichzelf op te blazen dan te ademen, omdat het hart onder druk staat van de toevloed aan bloed die het te hulp komt. De boosheid wordt soms gevolgd door woede en wanhoop."

4. Verpreutsing in de zeventiende eeuw

Nederland ging in de zeventiende eeuw door voor de sekshop van Europa en kende aan het eind van de zeventiende eeuw een hausse aan nieuwe erotische romans. Men ging ervan uit dat er vooral Franse erotische romans over avonturen van de adel werden geproduceerd (*Les amours de Mme de Maintenon* over de liefdesavonturen van de maîtresse van koning **Lodewijk XIV** was een bestseller) en terug de grens over werden gesmokkeld, maar Nederlandse schrijvers zagen wel degelijk een gat in de markt, dat zij al schrijvend vulden; met name tussen 1670 en 1700. In het Nederlandse werk hadden de adellijke hoofdpersonen plaats gemaakt voor studenten, koop- en ambachtslieden, dienstmeiden, huisvrouwen en boeren. De zeventiende-eeuwse romanschrijvers leunden nog sterk aan tegen kluchten en schelmenromans, ondanks het 'verpreutsingsoffensief', dat vanaf 1650 tegen de theatermakers werd ingezet. Toneelschrijvers moesten wel een nette vorm proberen te vinden om de liefde op het toneel te verbeelden. Als reactie op die fatsoensgolf reageerden schrijvers van erotische verhalen met grover taalgebruik. Hoewel seksuele handelingen niet uitvoerig werden beschreven, maakten auteurs wel gebruik van een enorm arsenaal van metaforen. Net zoals de wereld genoot van de affaire van president **Clinton** met zijn stagiaire **Monica Lwinsky** waren in de zeventiende eeuw smaadschriften over erotische avonturen van bestaande personen erg in trek. 'Het wonderlijke leeven van 't Boulonnois hondtie' werd geschreven vanuit het perspectief van een schoothondje dat de escapades van zijn bazinnetje van heel dichtbij meemaakte, was een groot succes. In het Nederlandse pornografische werk werd ook het kerkelijk gezag ondermijnd, namelijk door het onzedelijk gedrag van dominees en priesters voor het voetlicht te brengen. Auteurs deden hun uiterste best om alles zo reëel mogelijk te laten lijken. Bijbelteksten werden geciteerd en van toepassing verklaard op pikante gebeurtenissen, alsof er sprake was van een nieuwe uitleg van de Bijbel. Seks is goed voor de ziel, zo werd betoogd en daarmee verheven tot leidraad voor het zedelijk leven. Bij die opvatting kon de kerk als beschermer en verkondiger van het primaat van de religie het niet laten zitten. Porno-uitgever **Ten Hoorn** werd menigmaal op het matje geroepen door de Utrechtse kerkenraad. "Seer vuylen en ergerlyken boeckjens, de godsdienst en goede zeden seer nadelig synde", schreef zij aan haar Amsterdamse broeder met het verzoek om in actie te komen tegen de antimoralistische Ten Hoorn. Maar de 'boekjens' bleken moeilijk te vinden. Ze werden onder de toonbank verkocht samen met het werk van de filosoof **Spinoza**. Beide typen werken werden op één hoop gegooid omdat ze in de ogen van de orthodoxen voor de goede zeden

uitermate kwalijk waren. Spinoza viel onder invloed van de radicale Verlichting de politieke, maatschappelijke en religieuze orde aan. Zijn gedachtegoed ging uit van een democratie waarin de monarchie heeft plaats gemaakt voor een republiek met gelijkwaardige standen, de scheiding van kerk en staat, de afschaffing van slavernij en een ver doorgevoerde emancipatie van vrouwen. Iets wat voor de meeste mensen tegenwoordig in het Westen vanzelfsprekend is.

De illustraties in erotische romans bleven vrij kuis. Een hoer met een laag décolleté, een zoenend paartje, ontblote borsten: verder gingen de platen meestal niet. Pas vanaf de achttiende eeuw werden pornografische platen kleurrijker en vooral gedetailleerder. Later in de achttiende eeuw was het met het uitgeven van nieuw pornografisch proza gedaan, o.a. door de toenemende censuur. Uitgevers durfden niet meer met iets nieuws op de markt te komen. Wel werd bestaand werk opnieuw uitgegeven en vertaald, met name in het Frans.

Uit: D'Openhertige Juffrouw, of d'ontdekte geveinsdheid – 1699

“Mijn borsten, die voor mijn kramen noch tamelijk hard waren geweest, waren zo slap, dat ze wanneer ik niet ingeregen was, geen plaats meer houden wilden; doch vermist men deze klierachtige klompen op zodanig een wijs niet leven kan, als men de wangen wel doet, kon ik daar geen ander middel toe gebruiken; dan ik mijn lichaam van onderen zo stijf insnoerde, als ik verdragen kon, waardoor ik de borsten zo hoog opjoeg, dat ik er met de hand op konde rusten, en ze zo hard in 't voelen waren, alsof ik nog zuivere maagd was geweest. Aldus dan toegetakeld en gekleed als een Godin ontving ik mijn Minnaars in mijn nieuwe woning, zonder de omzichtigheid nog te gebruiken van twee op een tijd te woord te staan. Onder degenen die mij nu en dan kwamen bezoeken, was een zekere Heer, die ik hier met naam van Eduward zal noemen, omdat ik zijn naam, als zo hij tegenwoordig nog in leven is, niet bekend wil maken. Deze mocht omtrent vijftig jaren hebben, want ik hield van geen jonge melkmuilen, omdat ik wel wist dat ze niet zwijgen konden, en dat ze haast geen gunst van enige juffer genoten hebben, of dat ze daar terstond hun roem op gaan dragen, waardoor men in 't kort meer bekend word dan men zou willen, en dikwijls genoodzaakt is om niet gehoond te worden, om aan hun makkers dezelfde gunsten toe te staan. Diegenen daarentegen, aan welken de jaren wat meer bezadigheids gegeven hebben, staan op hun eer, en houden zo veel te meer van hun juffertje als ze weten dat het kan zwijgen. Ook vliegen hen de penningen vaak wat ruimer van de hand. Zulks dat er verscheidene redenen zijn, waarom men in dusdanige zaken de ouden boven de jongen behoort te stellen.”

(N.a.v. Inger Leemans: *Het woord is aan de onderkant. Radicale ideeën in de Nederlandse pornografische romans 1670-1700*, Nijmegen, Uitgeverij Vantilt 2002, ISBN 90-75697-805, E 25,-)

5. Emotie en expressie in muziek

Zangh-Bloemsel en Kort Sanghbericht (1642) van Joan Albert Ban

ZANGH-BLOEMZEL
Van
I O A N A L B E R T B A N
H A E R L E M M E R

Dat is,
Staeltjes van den zinroerenden zangh;

Met dry stemmen, En den Gemeene - GRONDSTEM.
Neffens een kort Zangh-bericht.

Ten dienste van alle Vaderlandtsche Zangh-lievers.

BOOVEZANGH.

AMSTERDAM, by *Pauou Meunier*.
Voor Louys Elzevier op 't Water, inden Olm-Boom 1647.

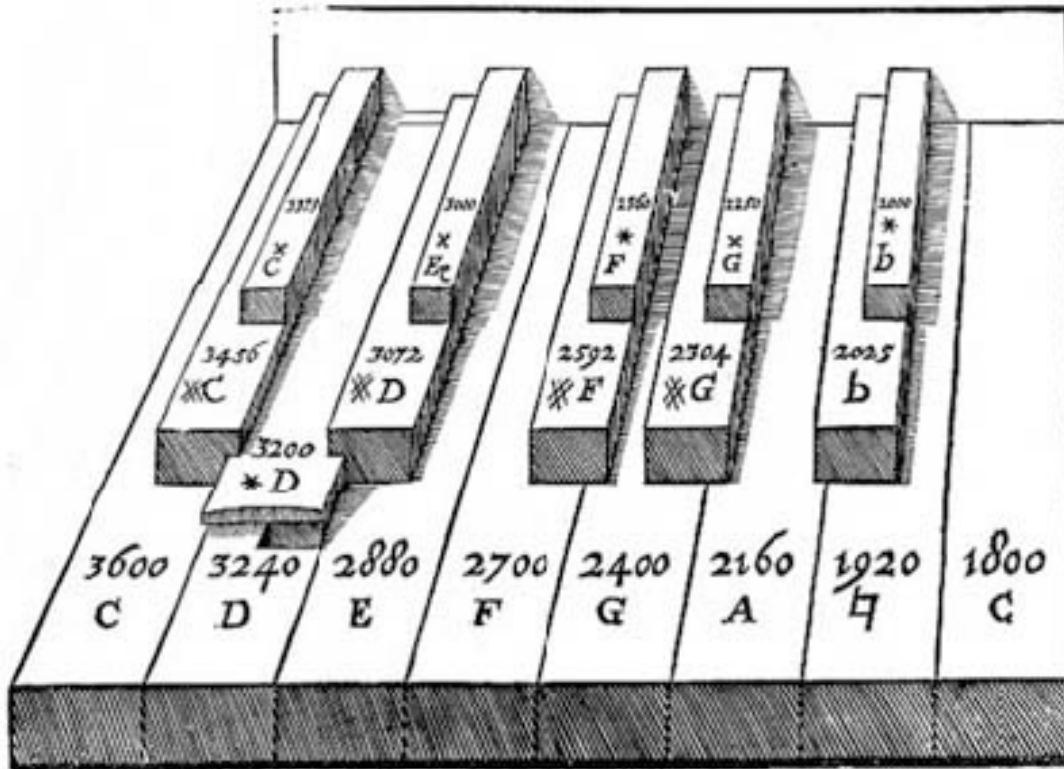
De bundel *Zangh-bloemsel* bestaat uit madrigalen voor drie stemmen en basso continuo. Dat laatste wil zeggen dat er een baslijn staat uitgeschreven, waar een klavecimbel of ander akkoordinstrument nog een rechterhand in akkoorden of melodie bijmaakte, zonder één van de zangstemmen te volgen. Ban gebruikte voor de teksten van de madrigalen gedichten van **Hooft**, **Huygens**, **Roemer Visscher** en **Tesselschade**, allen lid van de Muiderkring (zie rederijkers, hoofdstuk 2).

Ban heeft als inleiding een *Kort Zanghbericht* opgenomen, *Ten dienste van alle Vaderlandtsche Zanghlievers*. Hierin beschrijft hij kort zijn ideeën over componeren, zingen en het gebruik van instrumenten als begeleiding bij de zang. Het belangrijkste voor Ban is dat een melodie moet passen bij een tekst “om de woorden wel duydelyk te doen spreken, ende het gemoedt te ontroeren.” Om te zorgen dat de zang muzikaal de tekst zo ondersteunt dat “uytheemsche menschen onervaren in onze taele, de zelfde moeten wel uytgalmen, ende onze taele wel verkundigen.”

Muziek moet een universele taal worden voor het uitdrukken van emoties. Daarom, zegt Ban, moet bij het zingen gelet worden op de *Tydt* (tempo), *Maetslagt* (maat), *Tal-brekinghe* (ritme), *Stem-leidingh* (zuiver zingen van intervallen), *Zame-zangh*, *Speeltuigh* (gebruik van instrumenten), *Gemeyne-Grondstem* (baslijn voor de basso continuo). Elk tempo zorgt voor verandering in wat je hoort en dus voelt. Woorden en betekenis moeten ondersteund worden door het ritme in de maat. Intervallen moeten zuiver gezongen worden, want zij hebben een bijzondere kracht “tot ziel-roeringhe”. Bij samenzang moeten alle stemmen bij elkaar passen en even sterk zijn.

In 1638 al brengen **Constantijn Huygens** en **René Descartes** Ban in contact met de Fransman **Marin Mersenne**, met de bedoeling Ban de kans te geven zijn gedachtegoed verder te verspreiden. Mersenne is, als zoveel andere tijdgenoten, niet onder de indruk van de ideeën van Ban. Ban bleef volhouden en dat was voor Mersenne de reden hem uit te dagen tot een wedstrijd. Hij moest zich meten aan de Franse componist **Antoine Boësset**. Beiden kregen dezelfde tekst voorgelegd met de vraag die van muziek te voorzien. Ban was in minder dan een uur klaar met zijn compositie. Maar de

jury was unaniem in haar oordeel: de compositie van Boësset was duidelijk de beste. De melodie van de Nederlander was veel meer geschikt om op een instrument te spelen, dan om te zingen. Descartes schreef aan Mersenne dat “de muziek van meneer Ban verschilt van de melodie van Boësset zoals een geschrift van een scholier die alle regels van de retoriek wil toepassen verschilt van een redevoering van Cicero.”

Klavier van Joan Ban: 'Beeldinghe van het volmaekte klauwier begrepen in een Achtelingh'

AEN MYNEN HEERE

Mynen Heere

CONSTANTYN HUYGENS,

Ridder, Heere tot Zuylichem, Raedt en ge-
heymfchryver van zyn Hoogheyt.

MYN HEERE,

*Tot uw keert mynen zangh, sprekende onze moederlyke toel, ende er-
kennende de deught, met welke uw Ed. Gestreng, my tot zang-spraak
heeft beweeght. Want nooit en ben ik zoeter aengeleydt, ende bevalliker bedrooghen,
om yet buyten myn gedachten in de zanghuwtinge uyt te werken, als door u. Ed.
vernuste bejegeninge: welke my met uythoemfche volken hebt, buyten voordaghe,
diepzinniger van de zangkunst doen spreken ende handelen: zoo dat my door oeffe-
ninge, die vernust ende begryp oirboort, meerder klaarheydt ende zekerheydt in het
erindere van de zanghuwtinge, ende kunst, is ontstien: Overzulk ik my niet alleen
schuldigh en kenne voor zoodaenige deughdelyke heeregerye, maer bekenne ook
gaerne uw Ed. de vruchten van dien eyghen te zyn. Van welke ik uw Ed. hier nu
offere het eerste Bloemzel, met meninghe om den heelen plant, met wortel, ende
vruchten naermaets op te draegen. Erkennende daer mede het wys ende minnelijk
beleydt, welk uw Ed. in alle vernustige ende redenwaeste dingen zoo hoogh deedt
draegen: dat we nigh menschen daer van betaemelyk spreken, veel minder reden-
maetigh oordeelen kunnen. Ik my ook in zulks onmaghtigh vindende, houde my aen
dankbaerheydt: ende ten beghyften van uw Ed. deught befrvooren zynde, toone hier
myn schuldighste plicht. Bidde uw Ed. dit geringe mynes arbejds, voor deezzen tydt
van myne dankbaere wel ten goeden aen te nemen, ende de andere beloofde vruch-
ten van het Zanghbericht daer ik nu in bezigh ben, door den almoegade Godts hulpe,
met den versten gelegensbet te vernaelten. Waer over ik my kenne:*

Uw Ed. Gestreng

Ootmoedighste Dienaer.

In Haerlem den 1. van Bloeymaendt
onfes Heeren jaers 1642.

JOAN ALBERT BAN.

Ban

Me veux - tu voir mou - rir, in - sen - si - ble Cli - mai -

Me veux - tu voir mou - rir, in - sen - si - ble Cli - mai -

Boësset

Me veux - tu voir mou - rir, trop sy - ma - ble in - hu -

Me ——— veux - tu voir mou - rir, trop sy - ma - ble in - hu -

- ne? Viens don - ner à tes yeux ce fu - nes - te plai -

- ne? Viens don - ner à tes yeux ce fu - nes - te plai -

- mai - ne? Viens donner à tes yeux ce fu - nes - te plai -

- mai - ne? Viens donner, viens donner à tes yeux ce fu - nes - te plai -

- sir. L'ex - cez de mon a - mour et ce - luy de ta

- sir. L'ex - cez de mon a - mour et ce - luy de ta

- sir. L'excez de mon a - mour et ce - luy de ta

- sir. L'excez de mon amour, l'excez de mon a - mour et ce - luy de ta

hal - ne S'en vont en un mo-ment con-ten-ter ton dé-sir.

hal - ne S'en vont en un mo-ment con-ten-ter ton dé-sir.

hal - ne S'en vont en un mo-ment con-ten-ter ton dé-sir.

hal - ne S'en vont en un mo-ment con-ten-ter ton dé-sir.

Mais au moins sou-viens - toy, cru - el - - le, Si je

Mais au moins sou-viens - toy, cru-el - le, Si je

Mais au moins sou - viens - toy, cru-el - le, Si je meurs malheu-

Mais au moins sou - viens - toy, cru-el - le, Si je meurs malheu -

meurs mal-heu- reux, que j'ay ves - cu - - fi - dè - - le.

meurs mal-heu- reux, que j'ay ves - cu - - fi - dè - - le.

- reux, si je meurs mal-heu - reux, que j'ay ves - cu fi - dè - le.

- reux, si je meurs mal-heu - reux, que j'ay ves - cu fi - dè - le.

Opdracht Komisch toneel (pagina 38)

1. Kun je een verklaring geven voor de titel *Warenar*?
2. Welke hartstocht wordt ter sprake gebracht in *Warenar*?
3. *Warenar* kent twee verhaallijnen. Beide hebben een onderliggende boodschap. Noem de verhaallijnen en vat de boodschap kort samen.